

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIII-ik évf.

November, December. 1878.

6-ik füzet.

TEREMTÉS ÉS FEJLÉS.

DR. BRASSAI SÁMUEL TŐL.

Valamint hazánk egykori nagy fia feltette a „Pesti Napló“ az időbeli szerkesztőjéről, hogy „olvassa olykor-olykor“ a saját lapját, én is feltésem a „Keresztény Magvető“ közönségéről, hogy bétékint olykor-olykor a Bibliába. Nyisson hát reá a Birák könyve 6. részére s a 4—6. versből meg fogja hővebben érteni, a mit itt csak röviden mondok el, t. i. hogy egy szó, melyet az egyik néptörzs sibbolet-nek, a másik vele rokonfajta pedig szibbolet-nek ejtett, negyvenhét ezer ember életébe került.

Mire való ilyen régi dolgokat emlegetni? — mondják, — mai mívelt korunkban ilyesmi nem történhetik. — Nem, úgy-e? No's hát tegyünk egy nagy ugrást, mintegy 3000 évnýt a történelemben, u. m. Izrael bírától a huszszitáig, s meglátjuk, hogy az „utraquista“ szó, mely a nem papoknak is nyujtandó kelyhet jelöli, legalább is annyi népet vitt sirba, úgy hogy Ziska nincs mit irigyeljen Jettétől. Csak egy tized annyi időt kell haladnunk saját korunk felé, s íme a „szabadság“, „egyenlőség“ és „atyafiság“ nevében követett gyilkosságokra bukkanunk.

És — bár mondhatnók, utoljára — az amerikai belháboru száz-ezerekre menő áldozatai borzalmasan kezeskednek arról, hogy az Egyesült Államok épen oly nehezen fogják felejtetni az „abolitio“-t, mint az Efraimiták a sibbolethet.

Hát még mennyire nem megy a száma azoknak a válságos szavaknak, melyek miatt ugyan vér nem folyt, de tanta özönnel ömlött és betűsajtó izzadott a vallás, az erkölcs és a tudomány mezéjén. Csak hogy néhányat említsek: ilyenek valának a — csak egy betűben különböző — homoousios és homoiouosios, az isteni és emberi természet, a kegyelem és a cselekvények érdeme, az atyától és fiutól származó Sz. Lélek, a categoricus imperativus és utilitarianismus, a realismus és idealismus, materialismus és spiritualismus, a Cartesius „örvényei“ és Newton „vonzalma“, a világosság kifolyása és

hullámzása, a phlogiston és antiphlogiston. Ezekhez járul már a „teremtés és fejlődés“, mely két szó felett éppen napjainkban foly a szintoly tüzes, mint tartós, sőt megátalkodott küzdelem.

Vér vagy tinta ömlött, mindig ellenséges indulat öntötte. Az a kárhozatos indulat, mely a türelmetlenségtől a halálos gyűlölségig fokozva nem válogat az eszközökben, csakhogy az ellenfélt — physice vagy moraliter — megsemmisíthesse velök.

Mi legyen vagy lehessen az ok, mely azokat az oly igényteleneknek látszó szavakat oly hatalommal ruházta fel, hogy egyeseket és ezereket, olykor százezereket annyira felbőszíteni, mondhatni az emberiségből kivetközvetni birjanak, kipuhatólása minden külön esetre külön vizsgálatot követelne. Ez a nyomozás azonban oly óriási feladat, melynek megfelelni távolról sem érzem magamat elég erősnek. Tárgyalása különben is kívül esnék a K. Magvető körén. Ellenben a „teremtés“ és „fejlődés“ közti kérdés igen is beléje tartozik és mint erkölcsi vallás és vallásos erkölcsiség közlönyének kötelessége pártállást foglalni a vitában, minek megbizonyítása végett, azt gondolom, felesleges lenne a Solon ismeretes törvényére hivatkoznom. Feltehetem továbbá, úgy hiszem, hogy mi, hagyományainknál fogva, a „teremtés“ részén vagyunk, a mennyiben t. i. a „fejlődés“ eszméje, úgy a hogy pártolói fogják fel, amazéval összeférhetetlenek vagy ellentétesnek mutatkoznék.

Előzeteink után léptessük fel már a küzdő hősöket, és mint az egykori udvarias francia hadvezér, kínáljuk meg az ellenfelet a támadás megkezdésével. El is fogadja az ajánlott elsőséget a „fejlődés“-nek ez idő szerint leghatalmasabb szószollója Haeckel és imigy nyilatkozik:

„A mi mai fejlődéstanunk győzedelmének igen jól fogott az, hogy főfeladata, a fajok létrejövetele kérdése, hovatovább ezen döntő alternatíva“ (vagy—vagy)“ elé tolodott: V a g y f e j l ő d t e k természetesen a szervezetek, és így mindnyájan a legegyszerűbb közös törzsalakoktól kellett származniok — V a g y n e m a z e s e t“ (azaz: nem úgy áll a dolog), t. i. „az egyes szervezetek egymástól függetlenül jöttek létre és így csak t e r e m t e t h e t t e k természetfeletti úton, c s o d a által. Természetes fejlődés vagy a fajoknak természetfeletti teremtése — e két lehetőség közül kell választani; harmadik nem létezik“ *).

*) Freie Wissenschaft und freie Lehre (Stuttg. 1873) 9. lap. Az ügy fontossága megkívánja, hogy eredetiben is idézzem a helyet: „Es ist dem

A támadás tehát meg van és egyelőre három megjegyzésünk van hozzá. Elsőben is, mielőtt az első lépés történt volna benne, már fenyeen hirdeti győzedelmét a vezér. Ez az eljárás szolgálhat ugyan párthivei elbizakodása növelésére, de az ellenfélnél, melynek a meg nem lőtt medve bőre eladását juttatja eszébe, csak mosolyt kelt. Másodsor tudomásunkra juttatja hadjárata tervét. Ezt a taccicát, azt hiszem, sem Moltke, sem Todtleben, sem Philippovics nem irigyelnék Haeckeltől. Mi pedig azt mondanók Gratianoval: „köszönöm zsidó, hogy megtanítottál“, ha t. i. volna mit köszönni rajta. Harmadsor, hogy az első támadással az egész munitio el van löve, üres ágyuktól pedig vajmi keveset félhetni.

Az első észrevétel nem igényel további fejtegetést; hanem igenis a haditerv és a szerinte intézett támadás. Haeckel, mint idézett szavaiból világos, a logikára, jelesen az elválasztó (disjunctiv) ítéletek s a velők eszközlött következtetések tanára, röviden mondva a „principium exclusi tertii“-re támaszkodik. Kétségen kívül erős, hatalmas fegyver — eszményileg, u. m. egész tökélyiben tekintve. De lám alkalmazásában két botránykó van: az, hogy „milyen a fegyver?“ és az, hogy „miképp használják?“ — Mert ime, a hamis próféták is próféták és Krisztus mondataként „juhok ruházati-ban jőnek hozzátok, belől pedig ragadozó farkasok.“ Nagyon silány sophisma volna az, a melynek a ruházata feddhetetlen alaku syllogismus képét ne mutatná. Másfelől ügyes vitatkozó több sikert arathat a sophismájával, mint a fegyverét forgatni kevésbé tudó ellenfele tartalmilag és alakilag tökélyes, talpraesett syllogismusával.

Lássuk hát minő aczélból készült és miképp van kifenne a Haeckel fegyvere. A próbakövet ő maga nyújtja nekiünk egy részben, midőn azt állítja, hogy dilemmájában „a két tan“ (evolutio-nismus és creatismus) „legegyszerűbb főállitmányai lehető legéle-sebben és tisztábban vannak szembeállítva egymással.“ Azt kell hát

Siege unserer heutigen Entwicklungslehre sehr zu statten gekommen, dass ihr Hauptproblem, die Frage von der Entstehung der Arten, mehr und mehr vor die entscheidende Alternative gedrängt wurde: Entweder haben sich die Organismen natürlich entwickelt, und dann müssen sie alle von einfachsten gemeinsamen Stammformen abstammen — Oder das ist nicht der Fall, die einzelnen Arten der Organismen sind unabhängig von einander entstanden, und dann können sie nur auf übernatürlichem Wege, durch ein Wunder, erschaffen sein. Natürliche Entwicklung oder übernatürliche Schöpfung der Arten — zwischen diesen beiden Möglichkeiten ist zu wählen, ein Drittes gibt es nicht.“

legelsőben részletesen megvizsgálunk, meg van-é e két kellék: az élesség és tisztaság, a felállított dilemmában. Vegyük egyenként az elemeit. „A szervezetek“ (érti hihetőleg a szerves testeket, melyeket mi élő testeknek mondanánk) fejlődtek egyfelől, „teremtettek“ másfelől. Az ellentét elég éles — alakilag, mert az első, a mint szokták mondani „belszenvedő“, a második „külszenvedő“ forma. De vajon a kétképp, sőt két különböző szóval jelölt cselekvény ellentétes-é? azt kétségbe hozhatni. Hisz a „teremtetik“-nek az alaki ellentéte, a „terem“ ez pedig és a „fejlődik“ akárhányszor azonos cselekvényt vagy műfolyamot jelent. „Az alma terem a fáján“, vagy az „alma fejlődik a fáján“, e kettő egy értelmű. A két kifejezés tehát nem csak „éles“ ellentétben nincs, hanem tartalmilag éppen azonos lehet. Mi több, maga Haeckel sem tartja ellentétesnek a két fogalmat, miután egy vastag könyvet irt e czim alatt: „Natürliche Schöpfungsgeschichte“, melyet a német nyelv tudva levő szabályai szerint magyarra csak így lehet fordítani: „a teremtés folyamának természetes történelme“. De akár hogy fordítsuk, annyi világos, hogy a „teremtés“ bizonyos értelemben „természetes“ is lehet. És ebben az értelemben címe további folytatásában: „fejlődés“-nek nevezi maga a szerző is. És ha csakugyan ellentétesek volnának is, de az ellentéteség csak a két szó, illetőleg a két fogalom, béható elemzése következtében lehetne „tiszta“; de amúgy szárazon mondva ki, nem az. Menjünk át most a jelzőkre. Ezekben: „természetes“ és „természetfeletti“ az ellentét sem nem éles, sem nem „tiszta“, egyszerűen abból az okból, hogy a dilemmában, hogy választásra és így következtetésre jogosítson, az ellentett mondományoknak nem csupán elleneseknek (contraria), hanem éppen ellenmondóknak kell lenniök, „Természetes“ és „természetfeletti“ nem ellenmondók; mert az utóbbi sem azt nem teszi, hogy „nem természetes“, sem azt hogy „természetellenes“, hanem legfeljebb csak azt, hogy feljül van a „természetén“, uralkodik rajta, rendelkezik vele. E pedig nem hogy megtagadása volna a „természet“-nek, hanem éppen elválhatatlanul függ tőle. Természetfelettit „természet“ nélkül úgy nem gondolhatni, mint madarászt „madár“ nélkül. De hát ellentéte, tagadása-é a madár a madarásznak vagy ez annak? Természetes és természetfeletti tehát valóságban és képzetben összeférhetők, szintűgy mint úr és szolga egy személyben, és teljességgel nem vagyunk kénytelenek valamelyiköket a másiknak kirekesztésével választani.

Valaki úgy közölhetné a vágást, hogy hiszen H. nem a két jelzőt, se nem a két jelzettel külön-külön állítja szembe egymással, hanem kapcsolatosan a jelzetteket a jelzőikkel.“ Én pedig azt felelném ennek a jóakaratu közbejárónak, hogy kísértse meg bárminő példában, miképp birna nem ellenmondó két fogalmat, megint nem ellenmondó két jelző hozzá ragasztásával ellenmondóvá tenni. Egy szó mint száz, a Haeckel dilemmája felettébb lágy aczélból készült fegyver s úgy nem vág mint a bot. — „Tékel!“ (Dán. pr. 5, 27.)

No, de ha roszt a fegyvere, talán annál ügyesebben tudja forgatni. Meglátjuk. Hanem elébb egy kis számvetésünk van H. ural. T. i. kinek és mi joggal szabja eleibe a választást az egyik fél, még pedig úgy, hogy mind a két ügynek ő az eladója? Mert bizonyos, hogy a magáét tudja s bizvást fel lehet tenni, hogy a legkedvezőbb szinben tünteti elé, holott az ellenfélét aligha oly jól tudja és bizonyosan nem szinezi valami reábeszélő modorban, hogy többet ne mondjunk. Midőn választott bíróhoz folyamodnak a perlekedő felek, közmegegyezéssel teszik s mindenikök saját szószólója a maga ügyének, legalább nem bizza a másik félre. Ennél fogva, ha még annál élesebb és tisztább volna is a dilemmában az elentét kifejezése, semmi bizonyító ereje nem volna. És csak azért elegyedtünk a kritikájába, nehogy a csatát kikerülni láttassunk. Most már folytatjuk:

Ismeretes az olvasó előtt ez a szólam: „a sorok közt olvasni.“ Ennek akkor van helye, mikor azt hisszük, hogy az író egy vagy más okból nem fejezte ki szabatosan a gondolatát s nem mondta ki világosan azt, a mit akart, hogy értsen az olvasó az ő írományából. A sorok közti olvasás lehet inkább vagy kevésbé jogosult, de minden esetre a szöveget hiányosnak, tökélytelennek téteti fel. A dolog maga elég gyakori és némely olvasónak szintűgy szenvedélye; de csaknem hallatlan az, hogy a szerző maga szólítson fel a sorok közt olvasásra és ő nyilvánítsa az által a szövegét hiányosnak, tökélytelennek. Erre példát adni Haeckelnek volt fenntartva.

Ha ő t. i. a dilemmáját szárazon oda veti imígy: „Természetes fejlődés vagy természetfeletti teremtés: tessék választani!“ ezzel ugyan a kimutatott hibáknak egyike sem enyészik el; de akárhány olvasó előtt úgy mutatkozik, mintha az általános cosmologia titka volna benne oraculumszerűleg kimondva s nem félek szerző ellenmondásától, midőn azt állitom, hogy éppen ez is volt az ő végezcélja. De ő gondoskodik elve értéke csökkentéséről, és mint a feljebb

adott teljes idézetből (332. lap.) kiviláglik, figyelmezteti az olvasót, hogy nem kell a dilemmát éppen betűszerinti általánosságban érteni, mert abban nem a fajok, azaz, a természeti productumok létrejöttéről, hanem csak hasonlóságaik és különbségeik eredetéről van szó, s mind az „evolutionismus“ mind a „creatismus“ csakis az utóbbit akarja kimagyarázni.

De ezzel aztán az egésznek a cosmologiai jelentősége nem csak megcsökken, hanem éppen el is enyészik, mert a faji különbségek magyarázatával a dolgok eredete nincs megmagyarázva. A kettő közt oly széles hézag tátong, hogy azt áthidalni sem inductiv tudomány, sem speculativ metaphysica, — és oly mély, hogy bétölteni sem evolutionismus, sem creatismus nem bírja. És ha ez igaz, a következők belőle, hogy Haeckel bizony nem a legderekasabban forgatja fegyverét.

De azért még nem vertük ki a kezéből, hanem más fogással él és azt állítja, hogy az evolutionismus igen is bétölti az imént említett hézagot és kulcsot ad a kezünkbe, mely ajtót és utat nyit nekünk a cosmológiához, megértetné velünk a világ alakultát, ha az ellenfél nem volna oly buta eszü, hanem tiszta fogalmat szerezne magának róla. Jelesen „összevétik a fejlődést (Evolutionslehre) a származástannal (Deszendenclehre) és ezt megint a Darwinismussal.“ Meg is szánja a mi vakoskodásunkat és kis időre fegyverszűnetet engedve megismerlet a „három nagy elmélet különböző határkörével és egymás alá rendeltségével“ a következőkben:

I. Az általános fejlődés, a progenesis-elmélet ¹⁾ vagyis a fejlődés-elmélet (legszélesb értelemben) mint mindent összefoglaló világnézet azt teszi fel (nimmt an) ²⁾ hogy az egész természetben nagy, egységes ³⁾, szakadatlan és örök fejlődés van folyamatban, és hogy az égi testek járásától és a hengergő kő esésétől fogva a plánta növekedéseig, kivétel nélkül minden a mi természeti jelenség, azon egy nagy o k t ö r v é n y (Causal-Gesetz) szerint történik, hogy elvégre mindnyájok az atomok mechanikájához szabja magát: és ez (t. i. minden, a mit ebben a kikezdésben H. után megíránk), „a mechanikai, egységes vagy monisticus világnézet, egy szóval M o-

¹⁾ „Progenesis“ mit tesz, bajos megmondani, szószerint a levést megelőző állapotot tenné, de így nincs igazolva a használata.

²⁾ „Nimmt an“, megint lefordíthatatlan német idiotismus. Valahányszor hát eléfordul „tesz fel“ szólammal élek.

³⁾ Einheitlich.

n i s m u s.“ Mintha hallanám Haeckelt kérdeni: „Értik-é?“ De azt kell felelnem reá magam és pártfeleim nevében, hogy: „Hallani, halljuk; de érteni, nem értjük, míg bizonyos kétségeink eloszlatva nem lesznek.“

Kérdés nevezetesen, hogy ebben: „azonegy októrvény“, az „azonegy“ csak a „törvény“-re vonatkozik-é, vagy csak az „ok“-ra, vagy mind a kettőre? Hogy itt a német nyelv szabályainál fogva el nem igazodunk, kitetszik abból, hogy a Haeckel nagy könyve címében: „Natürliche Schöpfungsgeschichte“ éppen az a nehézség akaszt el. No már, ha csak a törvényre vonatkozik az „azonegy“, úgy ez az állítás: a természet minden jelensége azonegy októrvény szerint történik“, se többet sem kevesebbet nem tesz, hanem csak azt, hogy „mindennek oka van“ s ebben nincs köztünk pártkülönbség, mert hiszen azt mindnyájan valljuk, s nem bírjuk megfogni, miképp tulajdoníthatja kirekesztő sajátjának ezt az elvet a „fejlés elmélete“; holott az minden philosophiában — a skeptikusok kivételével — érvényes és kétségtelen.

Ha ellenben az okra is vonatkozik az „azonegy“, még nagyobb a baj. Mert ugyanis lehetetlen, hogy „a z o n e g y“ oknak különböző fogadata vagy eredménye legyen, t. i. a n n y i és o l y k ü l ö n b ö z ő“, a mennyi és a mily különböző a természeti jelenség! Különböző okoknak igenis lehet és kell különböző eredményeket tulajdonítani, de azonegy oknak többféle eredményét sem képzelni, sem gondolni nem lehet; 24 betüből szerkesztődhetik „Ilias“, de egyetlenegyből semmiképp sem. Ezt a képtelenséget már örömet átengedjük kirekesztő birtokul, megkülönböztető jellemvonásul a Haeckelféle fejlődélméletnek. Legfeljebb a creatisták szélső balja, — mert creatista és creatista közt is van ám különbség, — osztozhatnék benne vele. Akarnak-é osztozni, nem tudom; de a „fejlélmélet“ úgy látszik magáénak vallja a második feltételt, az ok egyetlenegy voltát, miután meg is mondja, hogy mi az: „az atomok mechanikája.“ Csakhogy itt újabb kérdés lebben fel, az t. i. hogy lehet-é az „atomok mechanikáját“ e g y e t l e n e g y o k - n a k nevezni? Nemde nem hinnivalóbb-é, hogy az a kifejezés okok csoportját foglalja magában, mi aztán az elébbi egy okot meghazudtolná. Ebből már bonyolodjék ki, a hogy bírja. Mindenesetre tüzet dobtunk az ellenség raktárába s ha éghető anyag van benne, az emésztő elem megeszti a magáét.

Meg biz a. És még ha feleslegesen is, hátra van egy kérdés. T. i.

akár egyetlen egy okban, akár csak egy törvényben rejlik a Monismus lényege, mi joggal tulajdonítja magáénak a „fejléstan“? Azonagy dolgot vagy eszmét teszen-é a kettő: az atomok mechanizmusa és a fejlődés? Mikor egy akár pajkos, akár felbőszült tömeg egy népszerűtlen egyén ablakára követ dobál s darabokra töri, fejlődés-é? Mikor a durrlég fellobban s az oxygen a hydrogennel egyesül, az fejlődés-é? Az égi és földi testek egymáshoz való vonzalma fejlődés-é? Mikor a Vesuv lávája Herculenumot, Pompeiit elborítja, fejlődés-é? Ha mindezekre s számtalan ilyenre kielégítőleg megfelel az „átalános fejlődéstan“, akkor megengedjük neki, hogy igényt tartson a cosmologia méltóságára. Addig pedig: manum de tabula, magyarul „körmöd varga!“

A Monismussal hát elbántunk volna. Lássuk már a második tant.

„II. A származástan (Descendenz-Theorie), mint a szervezetek természetes keletkezéséről való összes tanítmány, azt teszi fel (nimmt an) hogy minden szerkesztett szervezet, mint soksejtű állat és növény, egysejtűektől s az utóbbiak egészen egyszerű összervezetektől, Monerektől származnak. Minthogy látjuk, hogy a szerves alakok (species), az állatok és növények fajai alkalmazkodás által szemünk láttára változnak; minthogy belalkatukbeli hasonlóságukat csak közös törzsalakoktól való örökléssel lehet észszerűen kimagyarázni; tehát kéntelenek vagyunk az állatoknak és növényeknek legalább a nagyobb főcsoportairól, a sergekről, rendekről sat. feltenni, hogy közös törzsalakok voltak az elődjek. Ezek száma annál fogva igen csekély fogott lenni és az őseredeti törzsalakok csakis Monérek lehettek. Az, hogy utoljára is egyetlen egy ily törzsalakot teszünk fel, vagy többet, az a származás elméletének voltaképp mind egy. Szintúgy mind egy azon tan fő gondolatára nézve, akárminő mechanikus oknak tulajdonítsuk a fajok átalakulását. De már a fajok átalakulást okvetetlenül fel kell tennünk s azért hát a származás elméletét méltán nevezik átalakulástanának is, avagy transformismusnak; meg még Lamarckismusnak.“

Ezt már értjük: elég tiszta. Aztán igaz is, hogy az illető elmélet azt, a mit leíránk, mind felteszi, de vajon kell-é feltennie, vajon jól teszi-é fel és vajon egyebet nem tehetne-é fel: mind kérdésbe jöhetnek. Vegyük sorba és keressünk feleleteket rájuk.

Előttünk, emberek előtt; a világ az ő physikai és erkölcsi té-

nyeivel; előttünk a természet az ő megfogható és megfoghatatlan jelenségeivel és bizony úgy volt és nem lehetett másképp, mintsem hogy a gondolkodó ember, mihelyt az élet gondjai, állati ösztönei kielégítése szellemi tehetségeinek egy-egy kis szünetet adtak, mihelyt gyermekies illúsiói köde szakadozni kezdett és oszlása egy távolabbi ég derült kék foltjaira kilátást nyitott, figyelmét azok a tények és jelenségek nem csak pillanati egyes érintkezésekben és vele való viszonyaikban, hanem összességökben s egymáshoz való tárgyas kapcsolataikban is megragadták; szóval, az ember elmélkedni kezdett. Észrevette nem csak azt a véghetetlen, legalább határtalan különbféleséget, mely egy fogalom alá gyűjtésöket, sőt fogalmak alá rendezésöket felette bajossá teszi, hanem igen gyakran oly ellenkezéseket is, melyek ama bérendezést reménytelenné teszik vagy éppen meghusítják. De nem mult el, sőt nem is csökkent a vágya a végrehajtására, és mint az a közkatona, a kinek hadnagyságra sincs kilátása, mégis fővezérségről álmadozik, mint az a született mechanikus, a ki kellő ismeretek hiánya miatt egy malmot se bírna szerkeszteni, mégis, sőt mindennek előtt egy örök mozdony készítését veszi czélba, úgy az elmélkedésre ébredett emberiség is, mielőtt egy „hengergő kő leestét“ bírta volna kimagyarázni, egyszerre a világ szerkezete és létrejötte kimagyarázásához látott. Így hát az emberi elmélkedés legelső eredménye, a paradicsomi élőfa legelső gyümölcse, az a mit a szó legtágabb, legengedékenyebb értelmében tudománynak nevezhetni, a cosmogonia volt. E volt a legelső világirodalom, e szót ismét széles és az írás eszméjétől független értelmében véve. Sem, Cham és Jafet maradékainak, Iránnak és Turánnak, szóval minden nemzetnek meg volt a maga cosmogoniája, még pedig, jegyezzük meg ezúttal fejtegetés nélkül, szoros és elválhatatlan kapcsolatban, sőt sokszor megkülönböztethetlen vegyületben a vallással. Mondhatni hát, hogy történelmi joggal szerzett közös birtoka az embernek. Ennél fogva, ha természettudósaink, kik anynyi titkát derítették fel a rejtélyes természetnek, a kik minket a gőzön lovagolni s a villámmal írni, a hangot látni s a karczolatot hallani megtanítottak, abba a nagyobb feladatba is belévtak, hogy a világnak nem csak alkotmányát megmagyarázzák, hanem levése módját és feltételeit is egészen és részletesen felderítsék, azt nekik rossz neven nem vehetjük és azt a jogot, hogy ezt vagy amaszt a cosmogoniai nézetet vegyék akár tegyék fel, tőlök el nem vitathatjuk. És így az első kérdésre a felelet, úgy a hogy, meg volna.

Csakhogy jogával élni szabad akaratában áll az embernek s ebben a választásban aztán más tekintetek döntenek. Itt pl., azt tartom, tanácsosabb lett volna a tudomány hőseinek azt az eljárást követni, a melyet követtek a feljebb említett pelyhes gépészszel szembe. T. i. nem igyekeztek versenyezni vele, sőt a mechanikai törvények bővebb és pontosabb ismereténél fogva kimutatták neki is vállalta sikerülhetlenségét. Miért akartak hát a cultura hajnala félhomályában tapogatódzó népekkel versenyezni és így cosmogoniát alkotni, midőn a természet törvényei és határai bővebb és pontosabb ismerete meggyőzhette volna őket vagy legalább sejtethette volna velök, hogy vállalatukat nem biztatja kellő reménye a sikernek.

Hogy az első lépés, a „Monismus“, fényesen nem sikerült, azt úgy vélem, meglehetősen kimutattam, lássuk már, hogy üt ki a felelet a második kérdésre: „jól tették-e fel“ a származás elméletét?

No, ha oly eljárást, mely a természettudományi kutatásokban s ezek nyomán lelt igazságok lelésében eddigelé követett, helyesnek és sikeresnek ismert módszerrel, szóval: az inductioval nem csak össze nem fér, de vele inkább vagy kevésbé ellenkezik, jónak tartunk, akkor csak siessünk elfogadni a transformismust, mely e negatív jellemzésnek igen jól megfelel. Vessük össze.

A természeti testekben és a természet jelenségei folyamában minden különbféleségek mellett hasonlóságokat veszünk észre és keresünk fel. — Közbeszólva, az utóbbi az a mit hutatás-nak nevezünk. A hasonlóság két elemből áll, u. m. az azonosság-ból és különbség-ből. Két háromszög hasonlóságában azonos a „három oldal“, a „három szeglet“, különbséget tesz az oldalak és szegletek mekkorasága. Egy tő bornyu pázsit és egy csenkesz-faj hasonlatában azonosok az ízék, a párhuzamos erő, s szalag alakú levél, a polyvás virág; a különbség — elég egy — amott a két hím, itt a három. Égő eleven szén, vasrostdásodás és vászonfehérítés közt a tanulatlan ember nem lát hasonlatosságot, pedig ott van, és az azonosság bennök az oxydálás *). Nem szaporitom a példákat, hiszen

*) Szintugy átalom, hogy ily ábécze szerű előismeretekkel untatom az olvasót. De, először, biztos és járt úton kell haladnom. Aztán, miért ne lehetne olv. is némileg homályban oly tárgyra nézve, melyben nagy hírű, tekintélyű írók is lőttek bakot. Jelesen J. St. Mill egy könyvében úgy értelmezi az identitást (azonosságot), hogy az „tökélyes és teljes hasonlóság“. Ez egy adomát juttat eszembe. K. „Barátom, ismered-é

„légió az ő nevök“ a természettudomány roppant irodalmában, hanem összefogom röviden, a mit még kell mondanom rólok. — A jellemzett azonosságok azok, a miket a természeti testek vizsgálásában ismertető jegyeknek, a jelenségek nyomozásában természeti törvényeknek neveznek. Amazok legfőbbképpen osztályozásra szolgálnak; emezek nem csak ismereteket nyújtanak, hanem gyakorlati irányuak is. Az azonosságok felkeresésekor azonban épp oly gondal fordítanak figyelmet a különbségekre is. Mert egy az, hogy azok az összehasonlított tárgyak külön tulajdonságai, tehát ismeretökre okvetlenül szükségesek; másfelől pedig ismét más tárgyak hasonlatosságaira s ezekben újabb azonosságok felfedezésére vezetnek. Ezt az eljárást nevezik „inductio“-nak, melyet annál fogva röviden „azonosságok felkeresésének“ értelmezhetünk.

Még csak egy igen fontos pontra kérek figyelmet s azzal aztán meg lesz vetve kritikánk alapja.

Az összehasonlított tárgyak, a természeti testek és jelenségek, tények levén, hasonlóságaik és az ezek közt rejlő azonosságok is csak tények lehetnek. És így, valamint a tárgyak maguk, úgy ezek is tapasztalat alá jöhetnek és magukra vagy vegyesen, tisztában vagy homályosabban, közvetlenül vagy más tény közbejárásával eszközözve, érzékeinkkel felfoghatók. Így pl. a hullámzó haladást egy tóba vetett kővel a víz tükrén támasztott karikákon közvetlen és tisztán tapasztaljuk, de a hangban csak a Chladni figuráin, vagy egy hangzó villával irt kigyózdó vonalaknál fogva, vagy egy ágyulóvéstől megrezzent ablakon észleljük.

Most már elévehetjük a Haeckel inductioját, melylyel a transformismust, az átalakulás tanát akarja megállapítani, és kitanulhatjuk, megfelel-e az imént csak nagyjában, de határozottan jellemzett inductionnak.

„Szemmel látjuk“, azt írja, „hogy a szerves fajok, az állatok és növények fajai alkalmazzák a dás által elváltoznak.“ — Ez futólag megpillantva ténynek látszik, de biz a csak szemfényvesztés. Való és nem való, tény és nem tény oly mesterségesen vannak Horatius javaslatára szerint *) összefűzve benne, hogy a káp-

Radzivilt? — F. „Nem én!“ — K. „Hát Krakowitzert?“ — F. Hm! na már úgy mégis inkább ismerem Radzivilt“. — Higyjék el a Millista urak, hogy az emberi ész elébb szülte az azonosság fogalmát, mint a hasonlóságét.

*) Atque ita mentitur, sic veris falsa remiscet,
Primo ne medium, medio ne discrepet imum.

(Ars poet. 151. 152.] Nem csak a költésben, hanem a rendszer köhölésben is hasznos fogás. Probatum est.

rázó szem elbámul a ezifra alkotmányon s hajlandóvá teszi az eszet a vele kapcsolt eszmék elfogadására. De ha kiségitjük ámulásából, másképp út ki az eredmény. Az egész állítványban csak az a tiszta való, hogy „a természetben változásokat látunk.“ De így kimondva nagyon határozatlan s éppen határozatlansága az oka egyfelől, hogy oly könnyen elfogadjuk; már pedig, hogy biztosan következtethessünk belőle, mint H. kívánja, nem hagyhatjuk meg azt lötyögő tág értelmében. Ugyanis Haeckel „változása“ nem csak azt jelöli, a mit mi közönséges emberek tartunk annak, (a miért egykor egy magyar nyelvész azt állította, hogy „tojás“ = ovum nem jó szó, hanem tojás-nak kell nevezni), t. i. nem csak a változás cselekvényét, hanem azon cselekvénynek az eredményét is, a (több vagy kevesebb ideig) állandó alakot. E szerint hát a kakas a „változása“ a csirkének s a pillangó a „változása“ a hernyónak. Nevezzük hát a változást e második értelemben „változat“-nak és így is tiszta való lesz a feljebb fogalmazott állítvány, mert mi „a természetben mind változásokat, mind változatokat látunk.“ És tiszta való, még ha felvesszük a változatok közzé az úgynevezett válfajokat (varietas) is, akár korcsosítás, akár külső körülmények béhatása folytán keletkeztek. Példa reá, hogy vadalmafacsemetéből ízletes jó almát termő fa növekedett. De csakis a mi fogalmazásunk, és nem a Heckelé szerint. Neki ugyanis tovább jár az esze s azt állítja, hogy a természetben minden csupán csak változat, még pedig nem egyedül abban az értelemben, mely szerint az embryóból kutya, a magból szilváfa, vagy a hernyóból pillangó válik, hanem hogy a természetben semmi állandó alak nem létezik és minden a mit fajnak neveznek csupán csak válfaj, melynek eredetét, származását kell keresni. És így az ő fogalmazását az enyimmel párhuzamosan így szerkeszthetni: „a természetben csupán csak változásokat és változatokat látunk.“

És erről mondom már én, hogy tény és nem tény van szintoly alattomosan, mint mesterségesen összefűzve benne. Tény az, hogy vannak alakok, melyek valódi változatok, mert változásaikat tapasztaljuk; de tény az is, hogy vannak számtalanon olyanok, melyeknek változásait, hogy valaha valaki tapasztalta volna, arról sem szó, sem írásbeli hagyomány — ha csak a tündérmeséket vagy Ovidius átalakulásait nem tartjuk hiteles okmányoknak — nem létezik. Oly dolgok pedig, melyeket sem magunk nem tapasztaltunk, sem másoktól hiteles tudomást róluk nem szerezhettünk, -sőt kilátásunk

sincs arra a reményre, hogy szerezhessünk, azok mondom reánk nézve nem tények és így világos, hogy tények és nem tények vannak összekeverve a H. fogalmazta állítmányban.

Nem tényeket, avagy csak gondolt tényeket valódiakkal összevetni, köztök a hasonlatosságokat s tovább ezekből az azonosságokat keresni a Danaidák hordójára és Ixion fellegölelésére emlékeztető, az inductio történelmében hallatlan eljárás és fennebbli állítmányom tehát, hogy Haeckelé az inductiv tudományok módszerével összeférhetetlen, igazolva van.

„Hát,“ kérdi a transformista, „nincsenek és nem szerepelnek hypothesisek a „tudományban?“ — Oh igen is vannak, csak-hogy azok nem oly természetűek, mint az a jellemzett „nem tény“ és nem is úgy szerepelnek. Egy példa felvilágosítja feleletemet.

Tény a hang és tény a világosság: mind a kettőről érzéki tapasztalatunk van, és, már ez egynél fogva, kereshetni köztök a hasonlóságot. De fel is lelték és rögtön utána az azonosságok puhatólása következett Ezt megkapták abban, hogy mind a kettő halad, idő és térmértékkel meghatározhatólag halad. Ezzel azonban nem lehetett „Eurékát“ kiáltani, mert a volt a kérdés vajon a kettőjük közös tulajdona, a haladás „azonosság“-é vagy „hasonlatosság“? Mert hiszen haladás két féle van: egyik akkor történik a mikor az egész test, a másik akkor, midőn a testeknek a helyzeti viszonya cserél helyet. Lám a víz és levegő mind a két féle haladással dicsekedhetnek. A víz maga halad, mert láthatólag foly, sőt hajót is vihet a hátán evező és vitorla nélkül. De részei helyzeti viszonya is haladhat, a mint halad is a domborodása és völgyesedése egy tóba dobott kővel keltett karikákban, holott az azokat alkotó víztömeg nem távozik a bécsuppank kőtől u. m. a karikák középpontjától és nem közeledik a parthoz, úgyhogy a karikákra vetett bármi könnyű testet libegteti ugyan, de a parthoz nem hatja vagy ragadja. Hasonló módon halad a levegő részecskéi sűrűségi és ritkulási helyzetviszonya a harangtól a távol levő fülig; holott éppen akkor legmélyebb szélcsend lehet, s hogy a levegő maga is bír haladni, azt fájdalmasan bizonyítják az orkánok, meg a vér- és kénköesők. Ennél fogva világosan meg lehet különböztetni, melyik féle haladása van a hangnak és a víz hullámoknak s az utóbbiról vette „hullámzó haladás“ vagy röviden „hullámozás“ nevét, ez a neve a mozgásnak. Ehez járul, hogy a mozgó tárgyakról magukról is különböző érzékeinknél fogva szerezhettünk tapasztalást. A világosságban ellenben

a mozgó tárgyat csupán csak láthatják; a haladás módja érzékelésére pedig már a látás is megtagadja a szolgálatát, csupán csak gyorsaságát tanítja következtetésekből a csillagászat és Fizeau elemés készüléke. Az azonosságot tehát a hang és világosság haladásában tapasztalatilag megkülönböztetni nem lehetvén, csak kitálatálni lehetett; de nem vaktában, hanem, az egész természetben tudunkra másféle haladás mint ama kettő nem létezővén, a kettő között lehetett választani. Newton, a láttan nagy mestere a folyó haladást választotta s ez az alapja és főállítmánya a kifolyás (emanatio) tanának, t. i. hogy a világosság foly vagy lövell ki a világitó testből. És ez egy jeles példája a „hypothesis“-nek, mely a mondottak szerint nem reáfogás, hanem ténylet, oly ténylet állít, a melynek hasonmásait az egész természetben látni és tapasztalni lehet, és csak az az egy hátrány, hogy éppen a szóban forgó tárgyban, a világosság haladásában nem lehet, és azért Newtonon és követőin kívül a természettudósok egész seregére nézve fenn marad az a kérdés, vajon a haladásnak nem a második fajtáját, a hullámzást kellett volna vagy kellene-e választani.

Lássuk már a Haeckel javára követelt hypothesisist, mely szerint „minden szervezett alak változó“ volna. De hiszen az nem tény, a minék kell lenni minden hypothesisnek, és a milyenek valóban mindazok, a melyek a természettudományban valaha érvényre jutottak. Semmi sem egyéb az, hanem tagadó állítmány, melyet értéke változása nélkül így fejezhetünk ki, hogy „állandó alakú szervezet nincs!“ És ez ha még — feltéve, nem megengedve — igaz volna is, alapul semmi nemű tannak nem szolgálhat, mert tagadó előzménynek csakis tagadó következménye lehet.

Úgy de, másodszor, nem is úgy szerepel ez a követelt hypothesis, mind az igaziak a tudományban. Ebben ugyanis a hypothesis csak végelemzésben pótol egy különben fel nem lehető azonosságot, illetőleg különbséget. Így pótol — a feljebb adott példában — az emanatio a világosság és folyóvíz tényei közt azonosságot u. m. a folyó haladást; ellenben a világosság és hang tényei közt csak a haladás általában az azonos tény, a folyás és hullámzás pedig a különbséget tevő tények. Haeckelnél ellenben nem a végelemzésben áll elé a hypothesis, hanem a hasonlítás végett összevetett tárgyak egyike. Az egyiket t. i. a kétségtelenül tapasztalt változatok teszik, melyeknek változásai is szintoly tapasztalhatók; a másikat pedig a reáfogott változatok, melyeknek változásait „szem nem látta, fül

nem hallotta“ és soha senkinek ujjabogye nem tapintotta. Vajon mit mondana a természettudósok közönsége egy ily értekezésről: „az unicornis agyveleje összehasonlítása a szarvorrúéval“? Szerzőnk pedig nem csak megteszi hetykén ezt a gyönyörű hasonlítást, hanem egy füsttel lével ki is mondja az azonosságot, u. m. a „változást“ és még hozzá ennek az eszközét is: az „alkalmazkodást.“ Így kell ugyanis fordítanom az „Anpassung“ot, mely ugyan a l k a l m a z á s t is jelent, de mivel az utóbbi szó a l k a l m a z ó t is tenne fel, s e m e g i n t t e r e m t ő t juttathatna eszünkbe, lehetetlen hogy imigy értette volna a „teremtés“ halálos ellensége. De biz így is baj, mert „alkalmazkodik“ cselekvő ige és azt teszi más szóval, hogy „alkalmazza magát“. E szerint midőn a hermelin fehér bundát vált, alkalmazza magát a télhez“, mi körülbelől olyan mintha azt mondanók, hogy az a kit lefektetnek a deresre, a l k a l m a z k o d i k a 25 bothoz! Másfelől a sem segít a dolgon, ha éppen szenvedő értelmet adunk is az alkalmazkodásnak, mert mint Nägeli a növényekre nézve alaposan és részletesen kimutatta, teljes lehetetlen oly törvényt lenni fel, melynél fogva bizonyos körülmények ezt vagy azt a szervezetet határozott változásokra kényszeritenék*). A körülmények befolyása tehát még a válfajok keletkeztét sem magyarázza ki, nem hogy a reáfogott változatok, a fajok átalakulását.

Egy cseppet sem használ hát Haeckel vakmerő, ingyen állításának sem mentségére, sem támogatására az, ha ő vagy más akárki hypothesisnek nyilvánítja, mert biz' a nem felel meg ennek a fogalomnak sem mivoltában, sem használata módjában. És világos, hogy ez a torha alap nem hogy szilárdabb épületet, de azt a kártyavárat se bírja meg, melyet reá akarnak rakni, t. i. az ő s a l a k o k fellelését. Pedig mily csinosan van összeállítva az az épület: transformismus. „A mostani állat és növényalakok v á l t o z a t o k. A változás az egyéneken történik és új szervek keletkezésében áll, melyek tehát a szülőikben nem voltak meg, minél fogva ezek egyszerűebb alakok voltak, mint maradékaik. Az egyszerűebb szülők megint v á l t o z a t o k levén, még egyszerűebb őseik kellett hogy

*) Nägelit pedig arra kényszeríti az a lehetlenség, hogy az élő lényekben levő, változás- „hajlam“-nak vagy dispositionnak tulajdonítsa a vitatott jelenségeket. Nem tehetem, hogy ne idézzem a Molière „képzelt beteg“-beli híres passust: „Dic mihi causam et rationem quare — opium facit dormire? — Quia est in eo virtus dormitiva — cujus est natura sensus assoupire“.

legyenek, s ezeknek ismét még egyszerűbbeknek. És így az idők mélyében fokozatonként mindig hátrább haladva, végre elérkezünk a lehető legegyszerűbbekhez: a „monér“-ekhez. Ámde minde-
 nik lépcsőn két rendbeli maradék keletkezett. Az első csoport meg-
 tartotta változatlanul a szülői alakokat, a második nem, hanem el-
 változott. Mind a két csoportban működő általános törvény az
 „öröklés“ (Vererbung), oly formán, hogy az első csoportbeliek
 változatlanul megtartották az örökségöket; a második rendbeliek el-
 változtatták, illetőleg az örökölt szerveket újabbakkal szaporították*).
 És ez a kétágúság magyarázza ki azt, hogy ma már minden foko-
 zatnak vannak állandóknak látszó képviselői, a monértól az emberig.“

Az idéző jel nem azt teszi, hogy én Haeckelt vagy Lamarckot követtem szórul szóra előadásomban, hanem csak azt, hogy az ő rendszeröket igyekeztem röviden és mégis érthetőbben (s jobb lo-
 gikával, mint a milyennel a Haeckelből híven fordított, feljebbi idé-
 zet dicsekedhetik, tudomására adni olvasóimnak. De így is, úgy is,
 nemde diszes épületnek látszik. Pedig így is, úgy is, amolyan Potem-
 kin-féle, festett coulisseákból álló város, melyben a valóság éppensé-
 gesen hiányzik. Mindazon fokozatok, a melyekről szó vala, igazán
 léteznek, de a mi az állított földolog benne, hogy t. i. egyiknek a
 másakra való változása által jöttek volna létre, arra egyetlenegy ta-
 pasztalati adat sincs és mindnyája hiu ábrándozás vagy, a mi ro-
 szabb, szemfényvesztés. Hiszen maga Haeckel sem állítja, hogy azok
 tények, hanem csak annak, a minek nem tény voltát kimutattam,
 a magyarázatára megkivántató felvétel, mondjuk: hypothesis**).

*) Volna még egy harmadik csoport is, ugyancsak minden fokozatban, azo-
 ké az alakoké t. i. a melyek vagy elvesztettek valamit abból a mit örö-
 költék, vagy tán nem is örökölték egész vagyonát a szülőiknek. Ez
 igenis egyik czikk a transformismus codexében, melynek a neve „visz-
 sza- v. hátra-alakulás (Rückbildung). De minthogy az nincs említve a
 világosított idézetben, nem akartam terhelni vele expositiomat. Külön-
 ben az is éppen úgy jön kifogás alá, mint a többiek.

***) A közelebbiről vitatott cikkben a Lamarckismust a Darwinismustól akarja
 H. megkülönböztettetni. Véleményem szerint rosszul különbözteti. Mert
 a „Descendenten-Theorie és az ehez tartozó fő fogalom, az „alkalmaz-
 kodás“, éppen oly voltaképp alkatrésze a Darwinismusnak mint a La-
 marckismusnak. Az igazi különbség az, hogy Darwin a nagyobb osztályok
 nak megfelelő típusokat, tehát az osztályt jellemző minden vonásokat,
 egyesítő lényeket külön vesz fel ősökül. A transformismus ellenben egyik
 osztályt a másiktól s mindnyájokat a protoplasmából származtatja.

És így elérkeztünk a harmadik kérdéshez, vajon megkívántató, vajon szükséges-e a létező, különféle fajok, nemek, rendek, sergek sat. létrejötte kimagyarozására, illetőleg megértésére, az a hypothesis és nem lehet-e ugyan a végett egyebet is felvenni? Erre pedig a felelet egyszerűen az, hogy igenis van és ez, — ha úgy tetszik, nevezzék hypothesisnek, — a teremtés.

Pokoli vagy Homeros szerint Olympusi kaczag*), a transformisták részéről. Aztán, mikor szóhoz jöhetnek, kiáltják: „hisz a nem hypothesis, hanem csoda! értik-e? csoda!” Hanem én biz' ezen egy cseppet sem pirulok el. Miután a tudomány férfiai szel-tiben emlegetik „a természet csodái” nem mint gúny, hanem mint bámulás, méltó bámulás tárgyait, nem látom át, miért lenne valamit elundorítóan, leverően, eltipróan, bélyegző jelző vagy prae-dicatum, miért legyen a képtelenség (abszurditás) synonymája a csoda? És ha az volna, akkor azt nem tudnám, mi joggal sütik reá vele a képtelenség bélyegét a t e r e m t é s eszméjére? Megérdemli, hogy puhatolódjunk iránta, mert ezen, mint sarkon, fordul meg az ügy.

Volt a középkorban egy büntetés neme, mely abban állott, hogy az elítéltet levetkeztették, lágy szurokkal békenték, egy kád pihébe dobták s aztán mint kétlábu tollas állatot hajhászták város szerte. Ily formán tettek az anticreatisták a szegény „teremtés”-sel. Könnyen kitelt tőlök; mert a szuroknak (a szó minden értelmében) bővíben vannak, a „pihe” pedig csak e kis szóból áll: „semmiből”. Valahányszor a szóval élnek, kivétel nélkül oda értik és akarják értetni a „semmiből”-t, mintha elválhatatlan és lényeges jegye volna a „teremtés” fogalmának. Pedig abból semmi sincs, mint világosan ki lehet történelmileg mutatni.

Reánk keresztényekre nézve legelső kútfeje e szónak az Elohim-hagyomány 1. verse: „kezdetben teremté Isten a mennyet és földet.” De sem itt, sem másutt az egész Bibliában egyetlen egy helyen is a „semmiből” jelző nincs hozzá ragasztva vagy csak sejtetőleg is melléje téve. Van ellenben akárhány hely, a hol a dolog értelme

*) Ilias I. 599. αβριστος δ' ἄρ' ἐνώρτο γέλωσ μακάρεσσι θεοῖσιν.

(szünni nem tudó kaczagásra fakadának a boldog istenek.)

Ezzel azonban nem akarom én az anticreatistákat hozzájok hasonlítani. Leg-feljebb az Epicuruséival lehetne őket párhuzamba tenni. De a hasonlítás részletezésére itt se helyem, se időm és semmi esetre nem válnék be-csületére a nevezett felekezetnek.

szerint a „semmisség“ eszméje ki van rekesztve. Ennél fogva hiu volna ez a nétaláni ellenvetés is, hogy nem volt szükség oda tenni a szóban forgó jelzöt, mintha fogalma a „teremtés“ eszméjét jelező szóban bé volna természetesen foglalva. A genesisbeli „bárá“ eredeti concret jelentése a simitás, csíszolás és tágitva a végleges elkészítés, tökélyre vitel és utoljára: csinálás, úgyhogy az idézett verset egyenesen így lehetne fordítani: „Kezdetben csinálá Isten a mennyet és földet.“ Hasonló kapcsolat lebeg a görög „kosmos“ és „kosmos“, a magyar „csinál“ és „csinos“ közt. Éppen oly ismeretlen a görög és latin cosmogoniában, — Hesiodusra és Ovidiusra hivatkozom, — a semmiből való létesítés eszméje. Azt hiszem nem hazudtolnak meg finnistaink, ha ugyanazt mondom ki a turáni cosmogoniáról is. Az indiaiban a teremtést a „szrdzs“ gyök fejezi ki*). Ennek már a kezdeties értelme, u. m. „a magából kilövellés“, mondhatnám sugárzás, más, mint a honnan a „bárá“ a „kosmos“, vették eredetöket, de ebben sincs valami a mi csak eszünkbe is juttatná a „semmit.“ Vegyük már most gondolóra a korunkbeli nyelvekben mindennap használt kifejezéseket, melyekben a művész és általában a génie „teremt“, melyekre példákat gyűjteni felesleges fáradság volna; de mindnyájokban könnyü fellelni a szanszkrit ige-gyökben rejlő eszmét. Szintúgy mentek a semmi eszméjétől a magyar sajátos szólamok, mint: pénzt teremteni; na ezt ugyan kiteremtették; teremtsd elé a „föld fenekéből is;“ melyekhez számíthatjuk még a káromkodó „teremtettét“ is. Világos hát, hogy a „teremtés“ fogalmával sem együtt nem jár, sem benne nem rejlik a semmiből való létrehozás eszméje, és „teremteni“ csak annyit tesz, hogy valamit a mi az előtt nem volt, valahonnan, valamiből, valami módon eléállítani, és e tag értelemben a csizmadia éppen úgy teremtő mint Goethe és egy pár csizma s „Faust“ egyaránt teremtmények. Azok, a kik önkényesen hozzá kapcsolják a vitézett jelzöt, vagy rhetorikai díszítmény, színezés, epithetum otiosum gyanánt használják meggondolatlanul; vagy mint némely theologus és a katechismusok, — azok persze nem iszonyodnak a csodától, — magasztosságot, bámulatosságot

*) Tartok tőle, hogy a mi kis becsületet szereztem magamnak a finnistaik előtt azzal, hogy az imént rájuk hivatkoztam, rögtön megint elvesztem, ha megmondom, hogy én a Szanszkrit szrdzs gyök és a magyar sarjadz-törzsök közt igen szoros rokonságviszonyt lelek mind hang mind jelentés tekintetében.

akarnak adni a nekik nem elég praegnansnak látszó „teremtés“nek; vagy mint Haeckel és Comp. rosz hirbe akarják keverni a szót és a vele jelölt eszmét, azt hívén Basilioval, hogy: „el kell veszni annak, kit így rágalmaznak“, (nem akarok erősebb közmondásra hivatkozni). Lett is az a szerencsétlen következménye, hogy a „semmi-ből levés“ sibboleth-té vált egyfelől a theologia, másfelől a philosophia és a hozzá támaszkodó „tudomány“ között. Én pedig az iménti lehozatalra támaszkodva bátran kimondhatom, hogy a „teremtés“ a hamisítatlan értelmében természetes jelenség. Sőt tovább megyek: megcsérélve a vitatott dilemmabeli jelzőket imígy állítom fel: „Természetes teremtés vagy természetfeletti fejlődés; tessék választani!“

A dilemma második tagja felett, gyanitom, pártfeleim is megcsóválják a fejüket. Hiszen hadd csóválják, a míg kimagyarázom. „Üss, csak hallgass meg“, mondá Themistocles Eurybiadesnek.

„Fejlés“ vagy „fejlődés“ és a vele rokon jelentésű szavak hogy mit tesznek, legalább concret alkalmazásukban mindenki tudja, és érti hogy „fejlődnek a levelek“, „fejlík a fa rügye“, „feslík a bimbó“, „nyílík a virág“, „pattan arczon a fakadék“, „hasad a hajnal“, „fejlődík a gőz a földből“, „bontakoznak az események“, „kél a mag“, „csirázík a pityóka“, „sarjadzik a fán a jövés“. A fogalomnak, bármi név alatt gondoljuk, két fő jegye van. Egyik az elválás vagy kiválás (egész a határáig, a csupa kidomborodásig). Másik az, hogy a fejlődés által keletkezett test, az előtt meg volt mint kisebb és tömöttebb állomány, melynek a fejleménnyel való azonossága kétségtelen; — nem lett, hanem csak világra jött. Ellenben az, a mi „teremtés“ által jutott létre, igazában lett, az előtt pedig nem volt. A „Madonna di San Sisto,“ meg Antigone, nem léteztek, míg Raphael és Sophokles nem teremtették. Aztán, a teremtmények összetétel útján nyerik a létüket. És, jegyezzük meg ezúttal, most már a jelen cikk elején függőben hagyott ellentétesség is a „fejlés“ és „teremtés“ közt tisztába van hozva és világos, hogy azok ellentétesek (contraria) ugyan, de nem ellentmondók (contradictoria).

No már: tény az, hogy a szervezetek mindnyájan fejlenek. Régi dolog. Igazsága elismerése sem várt a transformistákra, mert Harvey már ez előtt több mint 200 évvel megírta, hogy „omne vivum ex ovo“: minden a mi él, tojásból keletkezik. Mellőzöm azt a végtelen csavarhoz hasonlító kérdést: mi volt hát elébb, a tyúk-é

vagy a tojás? reménylve, hogy majd meg fogják oldani a transformisták; hanem csak arra figyelmeztetem az olvasót, hogy a tapasztalás csakis azt az egyetlen egy ténnyt igazolja, hogy minden kész szervezet a tojásából vagy csirájából fejtett. Mihelyt pedig ezen az actuson túl akarunk menni, hogy hát a tojás vagy csira hogy lesz? legott nem is a hypothesisek, hanem a merő hozzávetések (conjecturák) terére lépünk. Csak annyi bizonyos, hogy a létrejövésnek csak két módja levén, u. m. vagy a fejlődés, vagy a teremtés; tehát a csiráét ezek valamelyikében kereshetjük. Vegyük előbb a „teremtést.“ Ennek a hozzávetésnek elutasíthatatlan következménye az, hogy valahol és valamikor „fejlés“ van, ott és akkor mindig „teremtés“ is van; van ellenben teméntelen jelenség a természetben, a melyekre nézve fejlődésről beszélni nem lehet, de „teremtés“-ről igen is; ennél fogva a cosmogonia általános elve a teremtés, nem a fejlődés. Lássuk a második felvételt, mely szerint hát a csira is fejlődik. Úgy de ekkor a fejlődésnek megállapított fogalma szerint a csirának is csirájának kell lenni s az utóbbira nézve megújulván a dilemma, vagy még is csak a teremtéshez kell folyamodnunk, vagy pedig ha a „fejlés“-hez ragaszkodunk, az egyik a másikból fejlődő csirák véghetetlen láncolata áll előttünk, melynek egyetlenegy szeménél sem lehet megállanunk. Nem csak én következtetem ezt, k. ó. hanem a mult száz physiologusai egy részének bévett tana volt, melyet ugyan nem hátra néző irányban, hanem eléfelé tekintve, úgy mondtak ki, hogy egy állatban vagy növényben megvannak minden jövő nemzedékek csirái egyik a másikba dugdosva, oly formán, mintha egy nagy skatulyában egy kisebb, ebben más még kisebb s így a véghetetlen kicsinységig mind kisebbek volnának foglalva és azért (lefordíthatatlan szóval) „Einschachtelungstheorie“-nak nevezték. De neve lehet a legnagyobb képtelenségnek is és azért a véghetetlen fejlődés, akár hátra, akár elé, akár egyszerre, mind a kétfelé természetfeletti „nem tény“ s utóbbi dilemmánk teljesen igazolva van. A cosmogonia általános elvévé tehát a „fejlés“-t sem Monismus, sem Transformismus tanai nem varázsolják, ha csak „csodát“ nem tesznek.

Ne féljünk tehát a sibbolettől, álljunk bátran és ingathatatlannal a „teremtés“ eszméje mellett egész addig a felséges nyilatkozatig: „Monda az Isten, legyen világosság és lőn világosság“, melynek magasztossága a nem keresztény Longinust is megragadta. Magasztos voltát pedig nem a „semmiből levés“ képtelen fogalma, hanem a levés rögtönsége és eszközlése szellemisége jellemzik.